

UDK 821.163.4(497.6).09-94
82.09-94

Stručni rad
Professional paper

Vedad Spahić

ANTICIPATIVNA POETIKA TAJNOG SPISA: O KNJIŽEVNIM VREDNOTAMA I NOVOVJEKOVNOJ ETICI BAŠESKIJINA NEKROLOGIJA

U nekim od kanonskih prozних tekstova bošnjačke književnosti, kakvi su *Tvrđava* Meše Selimovića, *Hodža Strah* Derviša Sušića, *Sarajevski nekrologij* Alije Nametka i *Šehid* Zilhada Ključanina, na tragu novog historijskog entuzijazma, kao prikladan iskazni vid legitimiranja identitetskih kontinuiteta (koji i jesu bili predmet najsnažnijih osporavanja) javiče se forma nekrologija. Ova pojava u kritici je s pravom označena i kao kulturno-memorijski čin (žanrovski citat) metatekstualnog aktueliziranja *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije. Njegova je hronika klasični primjer tajnog spisa, za samog autora izrazito kompromitantnog i ekskluzivno namijenjenog budućim generacijama. Tako zasnovana pozicija svjedoka i pisca Bašeskiju je odriješila obligatornog posezanja za općim mjestima i konvencionalnim figurama kojima su onovremeni autori legitimirali svoje spisateljsko umijeće. Anticipativnost i komfor slobodne misli unutar jednog tajnog spisa dosegli su, po nekim elementima, prisnost sa onim što se u evropskoj tradiciji označava kao Bekonovska revolucija, a podrazumijeva otpor prema hijerarhiji u kojoj je život ratnika ili vladara, koncentrisan na etiku časti ili slave, bio nasamjerljiv sa životom ljudi 'nižega ranga' i etikom dostojanstva.

Ključne riječi: Bašeskija, ljetopis, nekrologij, literarnost, novovjekovna etika

Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća bošnjačka je književnost počela pokazivati naglašen interes za historijske teme kojima se na najdjelotvorniji način moglo graditi kulturno-identitetski narativ kao okosnicu samopouzdanja u aktuelnim borbama za statusno priznanje. U nekim od kanonskih prozih tekstova bošnjačke književnosti, kakvi su *Tvrđava* Meše Selimovića, *Hodža Strah* Derviša Sušića, *Sarajevski nekrologij* Alije Nametka i *Šehid* Zilhada Ključanina, na tragu novog historijskog entuzijazma, kao prikladan iskazni vid legitimiranja identitetskih kontinuiteta (koji i jesu bili predmet najsnažnijih osporavanja) javiće se forma nekrologija. Ova pojava u kritici je s pravom označena i kao kulturno-memorijski čin (žanrovski citat) metatekstualnog aktueliziranja netom u prijevodu Mehmeda Mujezinovića objavljenog *Ljetopisa* Mula Mustafe Bašeskije¹.

Analizirajući status ovih djela kao meta- i intertekstova, na liniji tipoloških i generičko-genoloških aspekata međutekstovnih veza, te modusa pluralizacije, razlikovanja i samorazlikovanja (Pogl. Spahić, 2005), kritika je interes za reaktuelizaciju žanra nekrologija, osim u spomenutoj dosjelnosti kulturalnom, poetičkom i ideološkom mainstreamu bošnjačke i bosanskohercegovačke novohistorijske proze, prepoznala i u blagorodnoj intertekstualnoj raspoloživosti Bašeskijinog djela u čijoj diskurzivno raznorodnoj strukturi, iz današnje perspektive, estetski primat nedvojbeno pripada onim bilješkama u kojima sarajevski hroničar 18. Stoljeća daje portrete i karakterizacije svojih umrlih sugrađana. Živi dijalog unutar globalnog teksta kulture između *Ljetopisa* kao prototeksta i nastajućih citatnih tekstova koji oživljuju formu nekrologija odvijae se na različite načine, ovisno o karakteru i estetsko-idejnim preferencijama šire matične cjeline (opusa, romana, romanesknog ciklusa, skupine romana sa zajedničkim obilježjima...) u kojoj participiraju. Kao djela s naglašenim neomimetičkim backgroundom (izuzimajući Nametkove memoare kao nefikcionalni tekst) nastala u fazi zrelog modernizma (Selimovićev i Sušićev roman) ili postmoderne (Ključanin) ona posežu za transformacijsko-nivelacijskim modelom intertekstualnosti, dakle, onim tipom međutekstovnog nadovezivanja koje ne počiva na oponašanju ili osporavanju već na kreativnom dijalogu, funkcionalnom rekontekstualiziranju i preosmišljanju prototekstnih resursa. Namjera nam je u ostatku rada propitati šta zapravo Bašeskijin nekrologij u tom smislu nudi, i koliko je on sam – književni tekst?

Bašeskijin *Ljetopis*, premda historijski najpouzdanije i književno najrelevantnije svjedočanstvo o Sarajevu i Bosni 18. stoljeća, sa stajališta apelativnosti (konativna funkcija teksta) i poetičkih konsekvenci koje iz tog proizlaze, zapravo, i ne pripada

¹ Mujezinovićev cjelovit prijevod Bašeskijinog *Ljetopisa* objavljen je 1968. Godine (M. M. Bašeskija: *Ljetopis*, prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.)

svome vremenu. Po srijedi je klasični primjer tajnog spisa, za samog autora izrazito kompromitantnog i ekskluzivno namijenjenog budućim generacijama. Iz te recepcionističke perspektive trebalo bi, mišljenja smo, razumijevati i značenje Bašeskijina motoa “Što je zapisano ostaje, što se pamti iščezne”, jer mu takva specifikacija ne oduzima ništa od univerzalnog smisla, na kome se do sada s pravom ali jednostrano inzistiralo. Tako zasnovana pozicija svjedoka i pisca Bašeskiju je odriješila obligatornog posezanja za općim mjestima i konvencionalnim figurama kojima su onovremeni autori legitimirali svoje spisateljsko umijeće (u tom smislu preporučljivo je usporediti Bašeskijin *Ljetopis* sa hronikom Banjalučkog boja Omera Novljanina, pa i sa Historijom Ibrahima Alajbegovića Pečevije, čiji način pisanja nipošto nije imun od orijentalnim poetikama svojstvenog retoričkog manirizma).

Sarajevski ljetopisac svoje viđenje zbilje nije morao podešavati spram prokrustovske optike jedine dopuštene i pečatom (auto)cenzure ovjerene istine. Stoga je konsprativnošću zaštićeni, izbistreni, balasta knjiške i političke korektnosti lišen, Bašeskijin svjetogled sačuvao privilegiju osobnog etičkog refleksa, uz, dakako, podrazumijevajuće determinante profesionalnog, socijalnog i vjerskog identiteta, te nužnu mjeru stereotipa i predmnijevanja inherentnih datom historijsko-društvenom kontekstu. Bašeskija ne polazi od neke teze kojoj bi stvarnost poslužila kao ilustracija; njegov je cilj - po horizontali - panoramski obuhvatiti svekoliku životnu događajnost, i - po vertikali - objektivizirati opisanu zbilju kao koherentnu i vjerodostojnu, sve to stalnim izmjenama ugla i dometa svoga opserviranja, u rasponu od lica do naličja, od vrha do dna, od površine ka dubini...

Bašeskijino uvjerenje u predodređenost sudbine ne abolira ljude obaveze da urede međusobne odnose na načelima pravde i humanosti. Na ravni teksta to se uvjerenje doima više kao rezultat indukcije, kao spoznaja izvedena iz raznolikog mnoštva životnih primjera. Sukladno tome Bašeskijin je postupak portretizacije i karakterizacije umrlih Sarajlija metonimijski pregnantan, sličan postupku realističke novele po tome što ličnost nastoji “uhvatiti” u karakterističnoj radnji, “zumirati” je u osobenom detalju, koji će svojom pojedinačnošću najviše reći o cijelosti njezina karaktera² i dovesti u uzročno-posljedičnu vezu elemente spoljne i unutarnje fizi-

² Iz mnoštva primjera koji to potvrđuju navodimo sljedeće nekrološke bilješke: “Starac siromašni krpedžija Čizmo, iz Davud-Čelebijine mahale. U otpacima (furdi) u njegovom dućanu nađeno je stotinu groša.” (*Ljetopis*, 171.); “Luda Safa, starica, dugo vremena je lutala po gradu. Neko ju je u mladosti silovao, pa je rodila dijete. Djeca bi je ovako zadirkivala: “*Umrta Safa*”, a ona bi im na to odgovarala: “*Umrta kura*”. Stalno bi iskala novaca govoreći: “*Daj mi đaba kuru, moja kura*”. Bila je oniskog rasta i debelih velikih usana.” (*Ljetopis*, 216.); “Il.rebiul-ahira 1211. (14. X 1796.) godine umro je Kunosić, velikog nosa, neženja. Ostavio je iza sebe više plavih odijela i lijepog kićenog oružja.” (, 331-2.)

onomije. Bašeskijini portreti, premda im je matični medij tekst nefikcionalne naravi, priskrbljuju literarnost i grade jasnu opoziciju prema neknjiževnom tipu opisa time što svoj predmet (osobu) uspostavljaju ne samo kao predmet već i kao znak. Riječ je o asimetriji označitelja i sadržaja koja čini da se književni opis nikada ne dekodira samo na temelju svoje predmetno-tematske određenosti. Književni opisi – a Bašeskijini to upravo čine – prenose težište sa teme/predmeta na tematske interese cjeline, na njena rodovska obilježja, na stilske, narativne i druge konjunktore. Književni opis u osnovi uvijek je figura, pa kao takvi i Bašeskijini portreti Sarajlija predstavljaju ilustracije, ne jedne teze, nego mnoštva mogućih i nesvodivih životnih sudbina. Oni su neka vrsta perifrastičkih egzemplifikacija već izrečenih spoznaja čiji načelni, filozofsko-teorijski ili paremiološki diskurs, sam po sebi, izoliran ili izlučen, ne bi mogao imati djelotvornost književno-estetske činjenice. Štaviše, literarnost Bašeskijinih portreta sinergijski blagorodno prelijeva se i na unutartekstovno okruženje podarujući ljetopisu kao cjelini književni značaj. Najveću zaslugu u tome imaju ovakvi primjeri:

Poznati Alijaga Tago. Protivno svim propisima i zakonima, postao je zaim, jer je želio da dvije karpuze drži pod jednim pazuhom. Bio je debeo, crven i naočit. Glava i lice su mu izgledali poput pendžera. Bio je staložen. Umro je naprasno. (*Ljetopis*, 309)

Sasvim stari čoban Šahin. Na sebi je imao samo jednu odjeću od abe, otvorenih prsa, pečen čovjek, izdržljiv na studen, nasmijana lica, siromašan i strpljiv. Kratko rečeno, u svojoj osamdestoj godini nije mu ništa smetalo, ni kiša ni snijeg pri sječanju drva, dobar čovjek. Kada bi s kim razgovarao smijao se. (*Ljetopis*, 172)

Salih Džigera, židovski kasap, koji bi uza svaku riječ psovao i govorio “J...m majka”, brbljav, neodgojen i neuredan čovjek. (*Ljetopis*, 333)

Hadži Ibrahim, zvani Miljaska, čudnovato stvorenje. Dugi niz godina je u teknetu čistio đerize i meterize. Sakupljao bi stare klince, a ni najmanje se nije ustručavao od nečisti. Jednom prilikom sam ga vidio kako u šalvarama do pasa stoji u đerizu i nečist izbacuje rukama kao kakav ribar. Što god bi ko izgubio u nužniku on bi to nalazio. Mnogi ljudi, gledajući ga iz daljine, čudili bi se šta ovaj radi. Ali, eto, i ovakav siromašni čovjek, što se ono kaže: čovjek od jednu paru, otišao je u Meku i nakon povratka kući opet je nastavio svoj posao. Bio je ugodne naravi, dobar čovjek. (*Ljetopis*, 281)

Bašeskijini popisi umrlih nalaze se uvijek na kraju godišta. Finalni položaj na izvjestan način obezbjeđuje im konkluzivnu funkciju, u smislu stavljanja pečata na jednu vremensku i kompozicijsku dionicu, sugerirajući neumitnost skončanja i time već i značaj ostavljanja tragao zbivanjima koja obilježavaju ljudsko trajanje i nestajanje. Pri tome, težište je na svakodnevnom običnom životu, ne iz nekog uskogrudog zaborava velikih tema i zamaha historije (i tome su, u sasvim pristojnoj mjeri, posvećene narativne dionice ljetopisa), već onoga što Bašeskija, intuitivno, ali cijelim svojim moralno-intelektualnim habitusom teži – afirmaciji (novovjekovne!) etike dostojanstva naspram tradicionalne etike slave i časti. Portret Hadži Ibrahima Miljaske, i ne samo njega, etablira Bašeskiju kao glasnika građanske svijesti i anti-hijerarhijskog potvrđivanja vrijednosti običnog života.

Anticipativnost i komfor slobodne misli unutar jednog tajnog spisa mogli su, kako vidimo, doseći, po nekim elementima, prisnost sa onim što se u evropskoj tradiciji označava kao Bekonovska revolucija. Prevrednovanjem ranijih hijerarhija središte dobrog života u modernom svijetu postaje nešto u čemu može svako da učestvuje, prije nego onakav raspon aktivnosti koje ispravno može da obavi samo povlaštena manjina. Na žalost, Bašeskija, kao i mnogi stotinama godina poslije njega, ostali su manjina u svom otporu prema hijerarhiji u kojoj je život ratnika ili vladara, koncentrisan na čast ili slavu, bio nasamjerljiv sa životom ljudi 'nižega ranga'. Bilo kako bilo, potvrđivanje običnog života je nešto što je suštinski oblikovalo moderni identitet, pa je utoliko Bašeskijin usamljeni glas makar i kao *vox clamantis in deserto*, time dragocjeniji. Definisane vrijednog ljudskog života pomoću braka i porodice, uzdizanje čovjeka koji pronalazi svoje najviše dostojanstvo u poštenom radu, odigralo je ključnu ulogu u konstituisanju modernog liberalnog društva koje počiva na idealima jednakosti i osjećaju za univerzalna prava. S druge strane, premda ljude vidi kao potencijalno racionalne, Bašeskija nikada ne žmiri pred imanentnom sklonostima ka iracionalnosti i zlu. Božija promisao je da služeći Njemu svojim pozivom služimo i sebi i drugima, bivajući podjednako i ljudska i Božija stvorenja. Ali, ljudi ne samo da ne žive u skladu s ovim idealom već ga često i ne prepoznaju, zavedeni svojim sujevjerejem, pogrešnim vaspitanjem i običajima, strančarenjem i lošim standardima. Riječju, kao da su osuđeni sopstvenim snagama štaviše osujetiti ostvarenje svojih najboljih mogućnosti. Ipak, Bašeskijina ranoprosvietiteljska teologija rada i običnog života ne uskraćuje Božanski smisao i nadu ljudskoj situaciji, koja bi, da nije toga, usljed ove potencijalno beskrajne samodestrukcije, bila nepopravljivo očajna. Utjeha, i više od nje, je u onome što Dekart prepoznaje kao duhovni mir i unutrašnje zadovoljstvo koje osjećaju oni koji nikad ne propuštaju da daju sve od sebe.

LITERATURA:

1. Bašeskija, Mula Mustafa (1968), *Ljetopis*, prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Veselin Masleša, Sarajevo
2. Spahić, Vedad (2005), *Vrt Bašeskija*, BosniaARS, Tuzla

ANTICIPATORY POETICS OF A SECRET WRITING: OF LITERARY VALUE AND NEW-AGE ETHICS OF BAŠESKIJA'S NECROLOGY

Summary

In some of the canonical prose texts in Bosniak literature, such as "Tvrđava" by Meša Selimović, "Hodža Strah" by Derviš Sušić, "Sarajevski nekrologij" by Alija Nametak and "Šehid" by Zilhad Ključanin, addressing new historical enthusiasm, the form of necrology appears as an appropriate expressive form of legitimising identity continuities (which have been strongly disputed). In criticism, this form has rightfully marked as a cultural memory act (genre quotation) of metatextual actualisation of Mula Mustafa Bašeskija's "Ljetopis". His chronicles represent a classic secret writing, even for the author himself a highly compromettant and exclusively targeting the generations to come. The witness-writer position based on that, relieved Bašeskija from the obligatory outreach to general places and conventional figures which were legitimised by the then authors through their writing skills. The anticipatory character and comfort of the free thought within a secret writing reached, as per certain elements, the intimacy with what is marked in European tradition as Bacon's Revolution, which assumes resistance to hierarchy in which the life of the warrior or the ruler is focused on the ethics of honour or glory, was incomparable with the lives of "lower class" people and the ethics of dignity.

Key words: Bašeskija, chronicle, necrology, literariness, new-age ethics

Adresa autora

Authors' address

Vedad Spahić

Filozofski fakultet

Univerzitet u Tuzli

vedad.spahic@bih.net.ba